

Nurun Işımaları, Sıcaklığın Değişimleri: İsraki Hareket Kavramı

İshak Arslan

İstanbul Şehir Üniversitesi, Felsefe Bölümü
ishakarslan@sehir.edu.tr

Öz

İsraki felsefe, nur kavramına dayalı ontolojisi, miktar kavramına dayalı cisim teorisi ve zevkî yöntemiyle XII. yüzyıldan itibaren müstakil bir felsefi sistem vasfına kavuşmuştur. Bu makalede bütüncül bir felsefi sistemin tutarlılıkla çözmesi beklenen *hareket* probleminin, İsrakiliğin baş yapıtı sayılan *Hikmetü'l-İsrâk*'ta nasıl formüle edildiği ele alınmaktadır. Cismin niteliksel, tözsel özelliklerinden arındırıldığı ve miktar kavramında ifadesini bulan salt arazlar topluluğuna indirildiği İsraki hareket teorisi Meşşai hareket teorisiyle mukayeseli olarak incelenmekte ve tanımı, kaynağı ve önerdiği çözümler açısından tutarlı bir modelden beklenen kriterleri ne kadar karşıladığı tartışılmaktadır. İsraki sistemde mücerret nurların dairesel hareketleri doğrudan *Nûru'l-envâr*'ın feyezânına (*İsrâk*) bağlanmakta; unsuri cisimlerin (*berzah*) oluş-bozuluşa konu olan hareketleri heyula-suret gibi cevherler ya da tabiat gibi mahiyeti belirsiz güçler yerine mücerret nurların miktarlar âlemindeki senkronize yansımalarıyla açıklanmakta, nur-miktar arasındaki bağlantı sorunu ise *sıcaklık* ile aşılmaktadır. Sonuçta, insan psikolojisinden bilgi teorisine birçok alanı doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen İsraki hareket yorumunun, salt İbn Sinaci geleneğin devamı sayılamayacak yenilik unsurları barındırdığı savunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: İsraki Hareket Teorisi, Meşşai Hareket Teorisi, Nûru'l-envâr, Mücerret Nur, Cisim/Miktar, Sıcaklık, Müşahede.

Giriş

ŞİHABÜDDİN YAHYA SÜHREVERDİ'nin (1154-1191) *Hikmetü'l-ışrâk*'ta¹ ana hatlarını çizdiği İshraki felsefe, nur kavramına dayalı metafiziği,² İshraki-zevkî yöneme dayalı epistemolojisi,³ sudûr teorisinin İshraki yorumuna dayalı kozmolojisi,⁴ miktar temelli cisim teorisi⁵ ile çağının hâkim felsefesi olan Meşşailikten ayrı, hatta ona alternatif olan bütüncül bir felsefi sistem vasfına kavuşmuştur. Buna rağmen İshrakiliğin bütüncül bir felsefi sistemden beklenen temel problemlere tatminkar cevaplar verebilme kabiliyetine ne kadar sahip olduğu yeterince açıklığa kavuşturulmuş değildir.⁶ Bu tartışmaya mütevazî bir katkı olması amacıyla bu yazıda söz konusu temel problemlerden *hareketin* İshrakilik tarafından nasıl yorumlandığı şu sorular çerçevesinde ele alınacaktır: Cismin niteliksel, tözsel özelliklerinden arındırıldığı ve miktar kavramında ifadesini bulan salt arazlar topluluğuna indirgendiği İshraki sistemde hareket nasıl tanımlanmakta ve hız, yön, biçim vs. açısından nasıl ayrıştırılmaktadır? Meşşai hareket teorisinden kendisini farklılaştırmayı başarmış, özgün bir İshraki hareket teorisinden söz edilebilir mi? Cevap olumlu ise bu teori (özellikle

- 1 Suhrawardi, *The Philosophy of Illumination* [*Hikmetü'l-ışrâk*], ed. ve çev. John Walbridge ve Hossein Ziai (Utah: Brigham Young University Press, 1999); bu esere aşağıdaki dipnotlarda "Sühreverdi, *Hikmetü'l-ışrâk*" olarak referans verilecektir. Türkçe çeviri için bkz. *Hikmetü'l-ışrâk*, çev. Tahir Uluç (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009).
- 2 İshrakilik ve İshrak ekolünün genel özelliklerini özetleyen ansiklopedi maddeleri için bkz. Mahmut Kaya, "İşrâkıyye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), 23: 435-38; İlhan Kutluer, "Sühreverdi Maktûl," *DİA*, 38: 36-40; Hossein Ziai, "al-Suhrawardi," *Encyclopaedia of Islam*, second edition, 9: 782-84; Roxanne Marcotte, "Suhrawardi," *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/suhrawardi/> (eriş. tar. 12.03.2016).
- 3 Hossein Ziai, *Knowledge and Illumination: A Study of Suhrawardi's hikmat al-Ishraq* (Atlanta: Scholars Press, 1990); Eyüp Bekiryazıcı, "Burhân'dan Keşf'e Yöneliş ya da Sühreverdi'de Bilginin Kaynağı Problemi," *Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Akademi Dergisi* 38 (2009): 103-13; Halide Yenen, "Sühreverdi Epistemolojisinde Huzûrî Bilgi," *Sühreverdi ve İshrâk Felsefesi*, ed. M. Nesim Doru vd. (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 181.
- 4 Bkz. İshak Arslan, "Evrenin Sınırlarını Zorlamak: Hikmetü'l-ışrâk ve Şerhlerinde Meşşai Kozmoloji Eleştirisi," *Nazariyat: İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Dergisi* 1 (Ekim 2014): 164.
- 5 Bkz. İshak Arslan, "Fiziksel Evrenin Bütünleştirilmesi İçin Erken Bir Teşebbüs: Sühreverdi'nin Miktar Kavramı," *Sühreverdi ve İshrâk Felsefesi*, ed. M. Nesim Doru vd. (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 193.
- 6 Bkz. Ömer Türker, "İşrâkılık Yeni Bir Metafizik Midir?" *Sühreverdi ve İshrâk Felsefesi*, ed. M. Nesim Doru vd. (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 106.

epistemolojik içerimleri açısından) İshraki sistemin genel konfigürasyonunda tutarlı ve başarılı bir biçimde yer almakta mıdır?

Hikmetü'l-işrâk'ta bu sorulara karşılık gelecek argümanları ele almadan önce, İshrakiliğin hem selefi hem de süreç içinde rakibi olan Meşşai hareket yorumunun ana hatlarıyla ortaya konması, kendisini bu gelenekten ayırtırmaya çalışan İshraki sistemin kendine has özelliklerini belirlemek açısından faydalı olacaktır.

Klasik fizikte, yer ve konum değiştirmeden, seyrelme ve yoğunlaşmaya, büyümeden dönüşüme kadar doğanın (*physis*) kategorilerle girebileceği bütün ilişkiler, hareketin formları olarak ele alınmaktadır. Oldukça incelikli ayrımlara sahip olan Meşşai hareket kavramı en genel anlamını *üç boyutlu soyut cismin kuvveden file çıkışında* bulur. Özellikle *Fizik* kitabının ikinci makalesinde hareket kavramının oldukça detaylı bir analizini yapan İbn Sina, var olanları bilkuvve-bilfiil olmak yönünden kategorize ettikten sonra, hareketi “bilkuvve olması yönünden bilkuvve olanın ilk yetkinliği” (*kemâl-i evvel*) ve “kuvve hâlindeki nesnenin gerçekleşmesi, hareket edebilir bir şey olarak bilfiil hâlde var olup etkinlikte bulunma süreci”⁷ olarak tanımlamaktadır. Bütün yönleriyle hareket kavramını altı hâl⁸ ve dokuz kategori⁹ altında ele alan İbn Sina, “nesnelerin dereceli olarak tamamlanmaya doğru yönelmesi” (*entelekheia*), “bir gayeye doğru ilk yetkinlik,” “bilfiil hâlde gelme,”¹⁰ “bilkuvve olanın kemale doğru yetkinleşme çabası” gibi birbirine yakın görünen pek çok tanıma yer vermektedir.¹¹ Madde-suret teorisi açısından, hareket “mesafenin ne başında ne sonunda olmayıp, ortada olma” hâlidir. “Bu ortada olma, hareketin suretidir ve hareketliye gereken ve hareketli olduğu sürece değişmeyen tek (aynı) bir sıfattır.”¹² Doğal cisimlerin arazları olmak bakımından ise hareket, “cisimde karar kılmış hâlin bir şeye doğru yönelmek suretiyle yavaş yavaş değişmesi”¹³ olarak tanımlanmaktadır. İncelikli tanım çabalarına

7 Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 97.

8 Hareketli, hareket ettirici, hareketin içinde gerçekleştiği, hareketin kendisinde başladığı, hareketin kendisine doğru olduğu zaman.

9 Cevherde, Nitelikte, Nicelikte, Görelilikte, Yerde, Zamanda, Konumda, İyelikte, Fiil/İnfialde hareket. İbn Sina'ya göre hareket nitelik, nicelik, yer ve konumda olur, diğer kategorilerde hareket olmaz. Bkz. İbn Sina, *Fizik I*, çev. Muhittin Macit, Ferruh Özpıllavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 131-33.

10 İbn Sina, *Fizik I*, 115.

11 İbn Sina, *Fizik I*, 100-102.

12 İbn Sina, *Fizik I*, 103-104.

13 İbn Sina, *En-Necât: Felsefenin Temel Konuları*, çev. Kübra Şenel (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2013), 95-108.

rağmen “bilfiil sabit hâlleri bulunmayan bir doğası”¹⁴ olması hasbiyle, hareketle ilişkili hemen her soruşturma ciddi çelişkiler ve belirsizliklerle karşılaşmaktadır. Örneğin kuvveden fiile çıkışın bir anda mı, aşamalı olarak mı, yoksa bir süreç içinde mi gerçekleştiği; kuvveden fiile çıkışın *an*ların tamamına eşit olarak yayılıp yayılmadığı, bu sürecin sonlu olup olmadığı türünden soruları cevaplamak Meşşai sistem açısından kolay değildir. Dikkatle incelendiğinde hareketin tanımlanmasına yönelik her teşebbüsün gizli bir zaman-sallık içerdiği fark edilmekte, zaman kavramı tanımlanmak istendiğinde ise bu defa hareketin farklı bir boyutuna (cinsine, kaynağına, miktarına) atuf yapılmakta, sonuçta İbn Sina’nın da açıkça işaret ettiği bir döngüsellığe düşülmektedir.¹⁵

Meşşai sistemde heyula-suret temelinde inşa edilen cisim, harekete imkân sağlayacak pek çok nitelik ve fonksiyonla donatılmakta, cismin hareketini açıklamak üzere *tabiat*, *tabii hayyiz* ve *tabii meyil* gibi Aristotelesçi geleneğe mahsus kavram ve formüllere başvurulmaktadır.¹⁶ Yaygın kullanımları göz önüne alındığında *tabiat* cisimlerin hareketinin ilkesi ve kaynağı, *tabii hayyiz* basit cisimlerin tabiatları gereği kendilerine haricî bir etki etmediği sürece ayrılmadıkları tabii konumları, *meyil* ise hem hareketin devamlılığını sağlayan itici kuvve, hem de cisimlerin haricî bir etkiye maruz kaldıklarında tabii hayyizlerinden ayrılmamak için, ayrılmak zorunda kalmaları durumunda ise tabii hayyizlerine dönme arzuları ya da kuvvesi olarak yorumlanmaktadır.¹⁷ Hareketi nedenleri bakımından doğal, iradi ve zorlamalı olarak üç başlık altında¹⁸ ele alan Meşşai sistem, unsuri cisimlerin hareketlerinden (tek yönlü-iradesiz) bitkilerinkine (çok yönlü-iradesiz), insanın da dahil olduğu hayvani (çok yönlü-iradeli) hareketlerden feleklerin ve gök cisimlerinin hareketlerine (tek yönlü-iradeli) varıncaya kadar farklı varlık katmanlarındaki bütün formları hiyerarşik bir düzen içinde tasvir etme imkânına kavuşmaktadır. Buna göre, havaya atılan bir taş, basit cisimlerden toprak unsuruna ait olduğu için ağır/kuru nitelikli olup, tabii hayyizi hiyerarşik düzenin en aşağı katmanındadır. Haricî bir güç nedeniyle zor kullanarak havaya (tabii hayyizi

14 İbn Sina, *Fizik I*, 101-102.

15 İbn Sina, *Fizik I*, 100.

16 İbn Sina, *İşaretler ve Tenbihler*, çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 98-101.

17 İbn Sina, *Fizik I*, 162-70.

18 İbn Sina, *Fizik I*, 165.

dışındaki başka bir konuma) atıldığında, tabii meyli nedeniyle ilkin maruz kaldığı haricî kuvvete direnç gösterir. Haricî kuvvetin zorlaması nedeniyle yerinden edilmesi ve yükseğe fırlatılması *zorlamalı/kasrî hareket* adını alır. Haricî bir kuvvet nedeniyle tabii hayizini terk etmek zorunda kalan taşın tabii meyli, onu bir an önce doğal konumuna geri dönmeye zorlar ki, bu da *tabii hareket* olarak isimlendirilmiştir.¹⁹

Hareket Eden Şey: Cisim/Miktar

Çağdaş hareket teorisini geleneksel hareket yorumlarından ayıran temel unsurlardan biri, hareket ile hareket eden şey arasındaki mesafenin giderek kapanmasıdır. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan olağanüstü keşif ve bulgulara bağlı olarak gelişen çağdaş fizik, hareket ile şey arasındaki kategorik ayrımı ilkin belirsizleştirmiş, ardından şeyi hareket içinde çözelterek *hareket eden şey* denklemini tek bir sürekliliğe, *harekete* indirgemıştır.²⁰ Bu açıdan bakıldığında *hareket* ve *şeyin* müstakil cevherler sayıldığı veya birinin araz kılındığı bütün açıklama modellerini “geleneksel” sınıfına dahil etmek mümkündür.

Hareketi monist bir çerçeve içinde ele alma pozisyonu açısından çağdaş yorumcularla benzerlikler taşıyan Sühreverdi, bu perspektifini bilginin imkânından hareket problemine kadar bütün başlıklara yansıtmaktadır. Mantıktan insan psikolojisine, madde teorisinden zaman kavramına kadar pek çok noktada Meşşai sistemi eleştiren Sühreverdi, bu tutumunu hareket probleminde de sürdürmektedir.²¹ İsraki sistemde hareket, unsurların zatlari gereği sahip olduğu asli bir özellik ya da sıkı nedensellik zincirine bağlı olarak ilk nedenden maddi cisimlere ulaşan soyut bir kuvve olmaktan ziyade, mücerret nurlar ile miktarların ilişkisinden ortaya çıkan akli bir itibardır. Nur-cisim/miktar ilişkisi bir mıknaatın çekim alanındaki metal parçacıkları metaforuyla düşünüldüğünde, kendi

19 Doğal hareket, “cismin kendinde bulunan, bu cismin doğası için olan gayeye yönelen bir kuvveden olan ve bir engel bulunmadığı zaman bu cismin doğasının gerektirdiği yönde olan harekettir.” İbn Sina, *Fizik I*, 168.

20 R. G. Collingwood, *The Idea of Nature* (Oxford: Oxford University Press, 1960), 16.

21 İsrakiliğin Meşşai sisteme yönelik eleştirileri için bkz. Tahir Uluç, *Sühreverdi’nin İbn Sînâ Eleştirisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012).

başına harekete kabiliyeti olmayan edilgen cisimler manyetik etkiye maruz kalan metal parçacıkları; zatları gereği ısıldayan ve hareket eden mücerret nurlar da mıknatıs mesabesindedir. Unsurlar arasındaki görünür nedensellik ilişkisine rağmen, hareketin kaynağı olan mücerret hükümler nurlar ile miktarlardan oluşan tek tek cisimler adeta görünmez bağlarla doğrudan bağlanmış gibidir. *Birlik (nûr)* ile çokluk (*mekâdir*), mücerret nurlar ile karanlıklı cisimler arasındaki senkronize ilişkiler, oluş-bozuluşa konu olan duyulur âlemde hareketler olarak algılanmaktadır.

Sühreverdi cismi, heyula-surete dayalı Meşşai modelden farklı olarak, miktar kavramı üzerinden yetkinlikle kurar.²² Tabiatlardan, niteliklerden ve teleolojik yüklerden arındırılan cismin taşıyıcı zemini (heyula) miktara, cevherler (*cevher-i ğâsık*) ise arazlara (*hey'et-i zulmânîyye*) indirgenir. İşraki psikolojide insan bedeninin hükümler nurların (*nefs*) tasarrufuyla hareket eden bir kuklaya (*heykel*) nispet edilmesi gibi,²³ cisimler de nura nispetle kendi başına hiçbir maddi/özel kuvveye sahip olmayan miktarlara, tabiri caizse varlığı ve hareketleri doğrudan hükümler nurlara bağlı edilgen heykelciklere (cisim/berzah) dönüşür. Ancak, salt miktar ve arazlardan müteşekkil bu soyut entiteyi hareket ettirmek görüldüğü kadar kolay değildir. İbn Sinacı hareket teorisinin, hareketi ve türlerini açıklamak üzere geliştirdiği kavramları ve karmaşık mekanizmalarıyla mukayese edildiğinde, Sühreverdi'nin heyula, suret ve tabiatlardan arınmış cisimleri donuklaşmış, adeta eli kolu bağlanmış gibidir. Oysa sağduyu evreninde fiilî durum tam tersidir ve her şey, her an hareket hâlinindedir. İşraki ilkeler dahilinde bu tezat nasıl yorumlanacak, duyuya konu olan doğal hareketlerin kaynağı ve tezahürleri İşraki ilkelerle tutarlılık içinde nasıl açıklanacaktır?

Hareketin Kaynağı: *Nûru'l-envâr*

İşraki sistem, yukarıdaki sorunun çözümü sadedinde, mücerret nurları akıl ve nefis, unsuri varlıkları da heyula ve suret benzeri cevherlerden arındırmak suretiyle çeşitli türde ve yönlerdeki hareket-

22 İshak Arslan, "Fiziksel Evrenin Bütünleştirilmesi İçin Erken Bir Teşebbüs," 193-205.

23 Sühreverdi, *Nur Heykelleri*, çev. Saffet Yetkin (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1963).

leri tek ve aşkın bir kaynağa (*Nûru'l-envâr*) indirgemıştır. Eğer nur, kemal-noksanlık, zenginlik-fakirlik vb. cihetler açısından kendi içinde derecelenebilir bir entite olmasaydı, değişimin uzay ve zamandaki ifadesi olan hareketin varlığı da İshraki sistem açısından düşünülemezdi. Kemal-noksanlık cihetiyle nurun kendi içindeki farklılaşması, ulvi mücerret nurlar ile süfli ârazî nurlar arasındaki *hükümranlık-muhabbet* ilişkisiyle hareketin imkânı sağlanırken, hareketin unsurlar alanına transfer edilmesi ve farklı türden hareketlere dönüştürülmesi ise *sıcaklık* sayesinde mümkün olmaktadır. Bir ve türdeş olan nurun ışımaları tamlık, noksanlık, hükümranlık, muhabbet vb. cihetlerden alıcıların kabiliyet, kapasite ve konumlarına göre farklı yoğunluklarda tecelli ettiğinden, hareketlerin çeşitlenmesinin nedeni fail mücerret nurlar değil, onlara tabi olan alıcıların ve kabiliyetlerinin çeşitliliğidir.²⁴ Işımalar Nûru'l-envâr'dan ayrılır ayrılmaz aşağı-yukarı, ileri-geri yönlerde hareket eder ve bu sayede ilkesel olarak mücerret nurlara atfedilemeyecek farklılaşmalar ortaya çıkar. Işımaların miktarla ilişkiye girmesiyle de geometrik boyutlardan (en, boy, derinlik) ibaret soyut cisimler somut cisimlere dönüşerek hızlılık, yavaşlık ve durağanlık gibi hareket formları kazanır. "Hareket durağanlığa göre hayatın doğasına ve nuraniliğe daha yakın" olduğu için nurani, vücuti bir illet (*el-'illetu'l-vucûdiyye nûrâniyye*) gerektirmektedir. Ademî olan ve cansız karanlıklara tekabül eden durağanlık ise, harekete konu olan cisimlerde "hareketin olumsuzlanması" sonucu ortaya çıkan akli bir itibardır. Dolayısıyla var olmak için özel bir belirleyiciyi gerektirmez.²⁵ Tanımı gereği hareket-durağanlık türünden ayrımların ötesinde yer alan Nûru'l-envâr sırf kendi zatını idrak ettiği için kesintisiz olarak ıştır (*işrâk*). İşte bu fiil (*işrâk*), hem gök cisimlerinin tek biçimli dairevi hareketinin hem de miktarlı cisimlerin doğrusal hareketlerinin yegane kaynağıdır.²⁶

İbn Sina ve Sühreverdi'yi hareket problemi açısından farklılaştıran önemli kriterlerden biri, harekete imkân sağlayan mekân/uzay tasarımıdır. Her ikisi de sudûr teorisinin ana çerçevesini paylaşımlarına rağmen Meşşai hareket teorisi, zorunlu varlıktan cisimlere uzanan sıkı nedensellik zincirinin geçerli olduğu, cisimlerin tabiatlarına göre doğal yerlerine ulaşmaya çalıştığı teleolojik bir evrene ihtiyaç duyar. Klasik kozmolojinin matematik-fizik dü-

24 Sühreverdi, *Hikmetü'l-işrâk*, 130.

25 Sühreverdi, *Hikmetü'l-işrâk*, 49.

26 Sühreverdi, *Hikmetü'l-işrâk*, 128, 129.

alizmi, Meşşai sistemin *hareket eden şeyine* de aynı ölçüde yansır: Ay-üstü âlemin *esirden* müteşekkil kusursuz küreleri, oluş-bozuluşa uğramaksızın bir örnek ve tek yönde hareket ederken, ay-altı evrenin *hareket eden şeyi* (cism), dört unsurdan oluşan, heyula, suret ve arazlardan kurulu üç boyutlu bir sürekliliktir. Bu türden bir entitenin oluş-bozuluş evreninde hareket ettirilmesi nispeten zor olduğundan, Meşşai sistem Aristotelesçi mirasın sunduğu imkânlar içinde, girişte kısaca zikredilen kavram ve mekanizmalardan oluşan karmaşık bir cisim ve hareket teorisi geliştirmek zorunda kalmıştır. İşraki sistemde ise hareketin nedeni ve kaynağı artık nesnelerin doğal yerlerine ulaşma amacı gibi teleolojik dürtüler yahut kendinden menkul içsel bir devinme arzusu değildir. Fiziksel nesneleri ve nesneler arası ilişkileri, mahiyeti belirsiz tabiatlar ve araçlardan arındırarak tekil bir faille, Nûru'l-envâr'la ilişkilendirmeye çalışan Sühreverdi'ye göre tabii, zorlamalı ya da iradi olsun, “bütün hareketlerin sebebi nurdur.” Maddi evrende gözlemlenen bütün hareketlerin gerçek nedeni mücerret nurların felekler ve miktarlar üzerindeki daimi tasarrufu olduğundan, oluş ve bozuluşa konu olan doğrusal hareketler tabiat ve meyil gibi belirsiz kuvveler yerine, doğrudan doğruya feleklerin döngüsel hareketlerine tabi kılınmıştır. Feleklerin daimi ve döngüsel hareketlerinin kaynağı da, yine mücerret nurların zatlari gereği kesintisiz olarak ışımasıdır (*işrâk*).

Eğer bu dünyada, (zatiyla) kaim ya da araz, nur olmasaydı, hiç bir hareket meydana gelmezdi. Şu hâlde nurlar hareketlerin ve sıcaklıkların illeti, hareketler ve sıcaklıklar da nurun mazharıdır.²⁷

Bütün hareketler, tek ve asli bir kaynağa bağlı olmak bakımından birleşmeler de, hareket-nur ilişkisi cismin niteliğine göre değişmekte, yukarıdaki alıntıda işaret edildiği üzere berzahlar söz konusu olduğunda *sıcaklık* devreye girmektedir. Nur ve sıcaklık birlikteliği sayesinde Nûru'l-envâr'dan cisimlere (*berzah-cevher-i ğâsık*) kadar bütün varlık seviyeleri ve hareket türleri monist evren tasavvuruna uygun olarak nura nispetle tanımlanabilme imkânına kavuşmaktadır. Mücerret nurlara eş ya da onlardan farklı hiçbir seçeneğin bırakılmadığı İşraki tasarımda doğal hareketlerin görünürlüğü'nün nedeni, mücerret nurların ve nurlar arası karmaşık ilişkiler düzeninin miktarlar alanına birebir yansımasıdır. Meşşai

²⁷ Sühreverdi, *Hikmetü'l-işrâk*, 129.

hareket teorisinin omurgası niteliğindeki bil kuvve-bilfiil eksenini ise, İshraki sistemde kemal-noksanlık eksenini karşılanmaktadır. Mücerret nurların kemal-noksanlık spektrumu içinde derecelenmesi, miktarlar âlemine ayrışma, birleşme, değişme formundaki hareketler olarak yansır.

Görünürdeki basitliği ve açıklama gücüne rağmen İshraki hareket yorumu doğal cisimlerin hareketlerini bütün yönleriyle açıklamakta zorlanmış, örneğin basit unsurların bileşikleri oluşturmak üzere nasıl ve niçin birbirine dönüştüğü ya da nasıl başkalaştığı ciddi bir sorun olarak kalmıştır.²⁸ Öyle ki, evrendeki bütün varlık tabakalarını ve ilişkilerinin *nura* nispetle açıklanması konusunda hiçbir tavize yanaşmayan Sühreverdi, unsurların birbirine dönüşümü söz konusu olduğunda, önceden reddettiği heyula kavramını hatırlama ihtiyacı hissetmektedir:

Bu şeyler birbirlerine dönüşürler ve onların ortak bir heyulası vardır. Heyula berzahıdır. Kendisi olarak ona “berzah,” heyetlere nispetle “hamil” ve “mahal,” kendisiyle heyetlerin mecmuundan oluşan bütüne de –ki onlar bileşiklerdir– “heyula” deriz.²⁹

Bu tarz geriye dönüşlere rastlanmakla birlikte Sühreverdi, unsuri hareketlerle ilgili sorunları, meyil-tabiat mekanizmasının yerine ikame ettiği *sıcaklık* ile aşmayı dener. Sühreverdi’ye göre, unsuri cisimler (miktarlar/berzahlar) söz konusu olduğunda niçin bir örnek hareketler yerine çeşitli tarzda ve türde hareketlerin ortaya çıktığı sorusunun cevabı, *sıcaklıktaki değişimlerde*dir. Kemal-noksanlık, parlaklık-loşluk ekseninde derecelenen hükümrân nurlardan yayılan sıcaklığın yine alıcıların mahiyet ve istidatlarına göre farklılaşması, oluş-bozuluş âlemine farklı tür ve tarzda hareketler olarak yansımaktadır. Hareketle ilgili faslın sonunda Sühreverdi meyil, şehvet, gazap gibi insan psikolojisinin temel kuvvelerini de bu çerçeveye dahil ederek, mizacı oluşturan karışımların kaynağını beden (heykel) açısından yine sıcaklığa; akıl ve irade açısından da hükümrân nurlara (nefs) bağlamakta, böylece iradesiz ve iradeli hareketlerin tamamı nur metafiziği içinde bütüncül bir açıklama çerçevesine kavuşturulmuş olmaktadır.

²⁸ Sühreverdi, *Hikmetü'l-işrâk*, 127.

²⁹ Sühreverdi, *Hikmetü'l-işrâk*, 128.

Sıcaklık ve Hareket İlişkisi

Yukarıda vurgulandığı üzere, İsraki sistemde hareket nur ile, durağanlık da karanlık ile birliktedir. Nurun ışımaları, eş zamanlı ve zorunlu olarak hareketleri sonuç verdiği için, göksel cisimlerin bir örnek ve kesintisiz hareketini mücerret nurların hareketiyle birlikte düşünmek nispeten kolaydır. Ancak, nur-hareket arasındaki eş zamanlılık ilişkisini durağanlığın ve farklı hareket türlerinin ortaya çıktığı miktarlar/cisimler alanına birebir taşımak kolay değildir. Bu güçlüğü farkında olan Sühreverdi, kaynağı açısından bütün doğal hareketleri nura bağlayan, ancak aynı zamanda oluş-bozuluş alanındaki hareketlerin açıklanmasına da imkân veren yeni bir ara kavram önerir. *Hikmetü'l-işrâk*'ın dördüncü makalesinin ikinci faslındaki analizlere bakılırsa, cisimlerin hareketinin nedeni doğa/tabiat kavramında içerilen kendinden menkul prensipler, kuvveler ya da mekanizmalar değil, nur ya da nurun fizik dünyadaki tezahürü olan sıcaklıktır. Sıcaklık ise Aristoteles fiziğinde soğukluğun karşıt kutbunda yer alan müstakil bir nitelik olmaktan çıkarılmış, yine kemal ve noksanlık ekseninde nurla ilişkilendirilen niceliksel bir kuvveye dönüştürülmüştür.

Sühreverdi, Meşşai doğa felsefesinin dört unsurundan biri olan ateşi sıcaklık ve havanın birleşiminden oluşan bir terkip saymakta,³⁰ geriye kalan üç unsuru ise yine nura nispetle açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre bütün unsuri berzahlar (*berazih el-kabis*: nuru içinde tutan, yansıtmayan berzahlar) şu üç sınıftan birine girmek durumundadır: Nuru tutan ve yansıtmayan (*kabis hâciz*) toprak; nuru kısmen tutan, kısmen yansıtan (*muktasid*) su; nuru tamamen yansıtan (*latîf*) hava/feza.³¹ Böylece İsraki varlık hiyerarşisi, Nûru'l-envar'dan başlayarak berzahlara ulaşıncaya kadar baştan sona nura nispet edilerek yeniden tesis edilmiş olmaktadır. Bu tasnif açısından bakıldığında, nefisler ile unsurların hareketleri, illetlerine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Hayvani ve insani nefislerle ilişkili hareketlerin (iradi hareketler) kaynağı doğrudan mücerret nurlar iken, unsurların hareketlerinin (gayriiradi hareketler) kaynağı sıcaklık, daha doğrusu sıcaklığın kemal-noksanlık eksenindeki değişimleridir. Mücerret nurların parlaklığının varsayımsal olarak iyice sönükleştiği nura en uzak noktada, mücerret nurların karanlıklı cevherler (cisim/berzah) üzerindeki etki

30 Sühreverdi, *Hikmetü'l-işrâk*, 125.

31 Sühreverdi, *Hikmetü'l-işrâk*, 124-25.

ve nüfuzu (*işrâkât*) nurlara râci olan sıcaklığın değişimleriyle sağlanmakta, böylece buharın yükselmesinden yağmurun yağmasına, gök gürültüsünden yıldırıma ve rüzgarlara kadar bütün doğa olaylarını sıcaklık üzerinden mücerret nurlarla ilişkilendirme imkânı doğmaktadır. Sıcaklık ve sıcaklığın değişimleri mücerret nurların hareketleri sonucu açığa çıktığı için asli kaynak değişmeksizin kalır.³² Sühreverdi sıcaklık kavramı üzerinden, bir yandan niteliksel açıdan felekî ve unsuri şeklinde iki ayrı hareket (dolayısıyla fizik) türü varsaymaktan, diğer yandan bütün hareketlerin kaynağı saydığı mücerret nurlara şerik olabilecek ikinci bir illet veya ara varlık ekleme riskinden kurtulmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında hareketin genelde miktarların, özelde insan nefsinin özelleşmesiyle ilgili iki yönlü bir işleve sahip olduğu söylenebilir. İlki, feleklerin mükemmel dairesel hareketleridir ki, onların “sürekli yenilenmesi” sayesinde farklı bir şeyin, yani berzahlar/unsurlar âlemindeki istidatlara göre özelleşebilen tikel sonuçların doğması mümkün olmaktadır. Ancak, mükemmel dairesel hareket bir yandan yeni şeylerin oluşumunu hazırlarken, diğer yandan bir örnek ve dairevi olması cihetiyle failin (hükümran mücerret nurlar) mükemmeliyetine hanel getirmez. Mükemmel olmayan miktarlardaki değişim ise hareketin ikinci yönüne işaret etmektedir. Daha önce vurgulandığı üzere, miktarların çeşitli hareketleri ışımalara zemin hazırlamakta ve bu sayede Meşşai madde-suret diyalektiğine ihtiyaç kalmaksızın, cisimlerin belirlenmesi ve özelleşmesi hareket-sıcaklık denklemiyle sağlanmış olmaktadır. Şu hâlde, bütün hareketler, kaynağı itibarıyla ya iradi bir güç olarak (Meşşai sistemde aklın ve nefsin rolünü üstlenen) mücerret-hükümran bir nurla, ya doğal bir güç olarak (Meşşai sistemde tabiatın rolünü üstlenen) sıcaklıkla irtibatlıdır. Sıcaklığın yol açtığı görünür sonuçları zikretmekle birlikte Sühreverdi, nur-sıcaklık-doğal hareket arasındaki ilişkinin tam olarak ve hangi mekanizmalar aracılığı ile gerçekleştiğini detaylarıyla belirtmez. Hareket ve sıcaklık kavramıyla ilgili pasajlardan anlaşıldığına göre, Nûru'l-envâr ve ondan taşan hükümran nurların hareketleri eş zamanlı olarak göksel cisimleri ve felekleri harekete geçirmekte, feleklerin hareketleriyle ortaya çıkan ve unsurlara ulaşan hararet ise, kabul etme ve yansıtma kabiliyetleriyle uyumlu olarak, miktarları/cisimleri hareket ettirmektedir. İlk ve asli kaynağa bağlı olarak yukardan aşağı gelişen kesintisiz hareket silsilesini, aşağıdan yukarıya farklı

32 Sühreverdi, *Hikmetü'l-işrâk*, 121-22.

bir hareket silsilesi takip eder. Sıcaklığa bağlı olarak ortaya çıkan doğal hareketler de tekrar sıcaklığa yol açtığı için, mücerret nurlar ile miktarlar arasında hareket-sıcaklık-hareket diyalektiği bitimsiz olarak tekrarlanmaktadır.

Bu hareketler (feleklerin nurlu bir maksatla sürdürdükleri sonsuz, dai-revi hareket) işrâkata hazırlarken, aynı zamanda işrâkat da hareketleri zorunlu kılar. İşrâktan doğan bir hareket ile işrâkatı hazırlayan hareketler sayıca farklıdır. Bu nedenle burada bir kısır döngü söz konusu olmaz. Hareket İşrâk için şart olmayı sürdürürken, diğer taraftan İşrâk da kendisinden sonra gelecek hareketi zorunlu kılar ve (bu ilişki) bu şekilde devam eder.³³

Sıcaklık ve hareket meyil, şehvet, öfke gibi bedensel kuvvelerin de kaynağı sayıldığından, mücerret nurların beden kalesiyle ilişkisi yine hareket üzerinden kurulmuş, bütün mizaçlar gibi insan mizacının oluşumu da sıcaklığın değişimlerine tabi kılınmıştır. Buna göre, en mükemmel karışım olan insani karışım için hükümler ışıklardan beden kalesinde yönetici olacak bir mücerret nur (insani nefis) varlığa getirilir. Beden kalesine yerleşmek suretiyle bireyleşme şansına kavuşan bu nurun/nefsin (*isfehbed-i nâsut*, beden kumandanı ve kendisine “ben” diye işaret edilen şey)³⁴ asıl arzusu, gerekli fiziksel ve zihinsel koşulları yerine getirmek suretiyle nurlar ve misal âlemini müşahade etmek ve mücerret nurlar katına yükselmektir (*teellüh*). Cismani beden (berzah) ise bu çabayı perdeler. Yönetici nurların (nefs) berzahları aşma ve kemale ulaşma çabası aynı zamanda işraka hazırlayan hareketlerdir.

İşraki Hareket Kavramının Ortaya Çıkardığı Sorunlar

Sağladığı avantajlara rağmen İşraki hareket kavramının açıklamakta zorlandığı ya da muğlak bıraktığı belli başlı sorunlar bulunmaktadır. Zikredilebilecek sorunlardan biri, unsuri cisimlerin sağduyu seviyesinde gözlemlenen karmaşık hareketlerinin sadece ve doğrudan mücerret nurların hareket ve düzenine bağlanarak açıklanmaya çalışılması, sonuçta İşraki hareket modelinin Meşşailiğin karmaşık mekanizmalarına kıyasla yetersiz görünmesidir. İkincisi de, aşkın ve mücerret nurların, kendilerinden nitelikçe farklı sayı-

33 Sühreverdi, *Hikmetü'l-îşrâk*, 122.

34 Sühreverdi, *Hikmetü'l-îşrâk*, 132.

lan karanlıklı cevherleri (cisim/berzah) nasıl hareket ettirebildiği, zatiyla kaim, sabit ve aşkın nurların harekete ve değişime tabi nesnelerle nasıl etkileşebildiğidir. Girişte vurgulandığı üzere eğer cisim, heyula-suret gibi yüklemelerden arındırılan ve miktar kavramında ifadesini bulan tek bir süreklilikten ibaretse, değişim ve hareketler nasıl gerçekleşmekte; hız, yön, biçim vs. açısından nasıl farklılaşmaktadır?

Nur metafiziği, birinci sorunu ay küresi ve Nûru'l-Envar arasında sıralanan sınırlı sayıdaki semavi küreleri ve taşıyıcı feleklerin sayılarını yüz binlerle ifade edilen derecelerde artırmak suretiyle, nurlar arası ilişkileri ve onlardan yansıyan etkileşimleri ise neredeyse sonsuzlaştırarak aşmak ister. Böylece, semavi cisimlerin sabit ve bir örnek hareketleri, oluş-bozuluş evreninde çok çeşitli türlerde ve olağanüstü karmaşık biçimlerde görünen sonsuz hareketler toplamına karşılık gelecek şekilde konumlandırılmış olur. Çözüm basitçe, oluş-bozuluşa tabi cisimler alanında gözlemlenen çeşitlilik ve karmaşıklığı açıklamaya yetinceye kadar mücerret nurların sayıları ve ilişkilerinin simetrik olarak çoğaltılması ve çeşitlendirilmesidir. Meşşailiğin kapalı, sonlu, hiyerarşik kozmolojisi ay-üstü evrenin bu türden bir çoğaltma ve çeşitlendirme imkânından mahrum olduğu için, Sühreverdi çoğaltma işleminde kendini oldukça rahat hisseder. Meşşai kozmolojinin kısıtları ve çelişkilerinden kurtulmayı başaran İsraki kozmolojinin mücerret nurları –dolayısıyla onların hareketine endeksli felekî hareketleri– hareketleri ve düzenleri açısından sonsuz ve esnek bir yapıya kavuşur. Örneğin *retrograde* (geriye doğru) *hareketinde* görülen anomalinin (gök cisimlerinin olağan yörüngesinden saparak geriye doğru hareketi) nedenini, Meşşailerin zannettiği gibi mevhum *episaykıl* ve *ekzantrikler* değil, feleklerin yakınlarından geçtikleri hükümran nurların (*mâ'şukların*) güçlü tesirleri altına girmeleridir.³⁵ Daha üstün/etkin bir hükümran nurun tesiri altına giren göksel bir cisim, efendisinin hareketine bağlı olarak her yönde ve biçimde hareket imkânına sahiptir. Semavi hareketlerin, genel hareket teorisi açısından asıl önemi, yukarıda işaret edildiği üzere, göksel cisimlerin bütün fiiller/hareketler/ilişkiler düzeninin doğrudan doğruya aşağı tabakalara ve yeryüzüne birebir yansımaları, dolayısıyla oluş ve bozuluşa konu olan bütün hareketleri belirlemesidir.³⁶ Şu hâlde, maddi evrende şahit olunan kesintisiz hareket zinciri Nûru'l-envâr'ın süre-

35 Bkz. İshak Arslan, "Evrenin Sınırlarını Zorlamak," 162-64.

36 Sühreverdi, *Hikmetü'l-işrâk*, 117.

li taşması (işrâk) ile başlayıp, kemal-noksanlık ekseninde dereceleyen mücerret nurların farklı türden hareketleri ve ışımaları sonucu çoğalmakta, nurun parlaklığı ve sönüklüğüne bağlı olarak değişik hız ve biçimler kazanan nurların hareketleri, oluş-bozuluş alanında, cisimlerin (mekâdir) çok yönlü ve çeşitli hareketlerine dönüşmektedir.

İkinci sorun, yani aşkın ve mücerret nurların, zatında ışık olmayan ve salt arazlardan oluşan cisimlere nüfuzu ise, yukarıda değinildiği üzere, sıcaklık ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Karanlıkları cevherler/cisimler (cevher-i ğâsık) ile mücerret nurlar arasındaki ilişki sorununa yönelik bu çözüm, ontolojik olarak birbirine indirgenemez iki alanın monistik bir yapı içinde buluşturulmasına da yardımcı olmaktadır. Aslen *Bir* ve mücerret bir cevher olan nurun, kemal ve noksanlık ekseninde çeşitlendirilmesi sayesinde -tıpkı cisimlerin bireyleşmesinden olduğu gibi- hareketlerin farklılaşması ve türsel çeşitliliğinin nedeni/kaynağı açıklanabilmekte, Meşşai sistemin nitelikçe ikiye bölünmüş hareketleri *sıcaklık* kavramı üzerinden birleştirilmektedir.

Problemin başka bir yönü ise, ezeli/daimi ile sonradan olan/hâdis arasındaki uçurumun nasıl aşılabacağıyla ilişkilidir. Eğer Nûru'l-envâr ezeli ve bütün mümkünlerin müreccihî ise, zorunlu olarak ondan tezahür edecek varlık formları ve fiillerin de ezeli ve eş nitelikte olması gerekir. Burada bir çelişki ve teselsül doğmaması için: (1) Varlıklar silsilesinin bir sınırda son bulması; (2) bu silsilenin aynı anda ve birlikte var olmaması (aksi hâlde ezeli olan Nûru'l-envâr ile hâdis olan cisimler eşitlenmiş olacaktır); ve (3) bu silsile arasında herhangi bir kopukluğun olmaması gerekir.

Bu koşulları aynı anda karşılamak üzere “varlıkta inkıtaya uğramayan ve mahiyeti gereği *sürekli yenilenen bir hâdis* olmalıdır” ki, o da *harekettir*.³⁷ Ay feleğinin altında gerçekleşen doğrusal hareketlerin, ulaştıklarında durmak zorunda kalacakları bir son bulunacağı için, bu cümlede ifade edilen ezeli hareketten maksat, feleklerin dairesel hareketleridir. İşte bu mahiyeti gereği *sürekli yenilenen hâdisin* (sürekli ışıma/işrak olarak da yorumlanabilir) üstlendiği başlıca rol, Meşşai suretleri çağrıştıracak şekilde oluş-bozuluşa tabi olan unsurların ve unsurlardan oluşan mürekkeplerin ihtiyaç duyacağı “daimi ve kesintisiz illet” ihtiyacını karşılamak, bu işlevi yerine getirirken de ontolojik ve epistemolojik açıdan ilave sorun-

³⁷ Sühreverdi, *Hikmetü'l-işrâk*, 116.

lara yol açmamaktır. Nûru'l-envâr'la başlayan ve onun kesintisiz ışmasıyla devam eden işrak-hareket diyalektiği, doğrusal hareketlerin kaynağı olma rolünün yanı sıra, salt heyetlerden (*heyetü'l-muzlime*) oluşan, dolayısıyla tözsel içeriklerden mahrum bulunan fiziksel nesnelerin bireyleşmesinin de illeti olup, varlığı tümünden reddedilen Meşşai suretlerin işlevini de yerine getirmektedir.³⁸ Bütün hareketleri doğrudan hükümrân nurlara, oradan da Nûru'l-envâr'a bağlamayı amaçlayan bu çözümleme göksel cisimler açısından anlamlı görünse de, taşın düşmesi olgusu gibi ay-altı evrendeki hareketleri açıklamakta o kadar da başarılı görünmez. İşraki sistemin doğrusal hareketlerin açıklanmasında Meşşailikten farklı olarak yeni bir aracıya, yani *sıcaklık* kavramına ihtiyaç duymasının bir nedeni de, ucu hareket-bilgi ilişkisine dokunan bu sorundur.

Hareket ve Bilgi İlişkisi

İşraki ilkeler dahilinde cisim-hareket ilişkisinin çözümüne matuf “sürekli yenilenen hâdis” benzeri formüller ilave sorunlara yol açmakta, özellikle bilginin imkânına dönük bazı açmazlara kapı aralamaktadır. Nur-miktar-hareket-bilgi ilişkisinin nur metafiziğinin genel prensiplerine hâlel getirmeksizin çözümü için: (1) Unsuri cisimlerin görünürdeki hareketleri ve oluş-bozuluşlarının nur-miktar temelinde açıklanması ve her hâdis için uygun bir illetin tayin edilmesi; (2) yenilik ve değişime imkân tanıyacak bu çözümün aynı zamanda bilginin imkânını garanti edecek bir sübûtiyet zeminine dayandırılması; ve (3) değişim ve sübûtiyete temel teşkil eden her iki düzlemin, nur metafiziğinde sistemik bir düalizme yol açmayacak şekilde telif edilmesi gerekmektedir.

Bu ve benzeri güçlükler, Sühreverdî'yi Meşşai bilgi teorisinden farklı bir çözüm arayışına yöneltmiştir. Heyula yerine miktarları, suret yerine mücerret nurların alıcıların kabiliyetlerine göre işrakını, sabit bilginin dayanağı olarak da asılı misaller âleminin (*suveru'l mu'allaka*) sonsuz suretlerini ikame eden Sühreverdî, bu sayede beden kalesinin yönetici nurunu (nefs), bilgiye ulaşmak amacıyla yürütmek zorunda kalacağı pek çok operasyondan kurtarmak ister. İşraki bilgi anlayışına göre berzahlar âlemindeki cisimlerin bilgisi, esasen asılı misaller âlemindeki nurlu misallerinin

³⁸ Sühreverdî, *Hikmetü'l-ışrâk*, 122, 123.

müşahadesiyle mümkündür. Sühreverdi'nin akıllar, (hükümrân nurlar) nefisler (yönetici nurlar) ve cisimlere (berzahlar) ilaveten dördüncü bir âlem olarak asılı misaller âlemini sisteme dahil etmesinin gerekçelerinden biri de, salt heyetlerden oluşan ve mücerret nurların hareketlerine bağlanan miktarların bilgisine imkân sağlamaktır. Sühreverdi'nin asılı misalleri ideal, parlak ve iyi olan Platonik ideallardan (el-Müsülü'l-Eflatuniyye) farklı olarak, aydınlık/iyi ve karanlık/kötü arasında düşünülebilecek bütün olgu ve olaylara karşılık gelir. Aynadaki ya da hayaldeki suretler gibi oluşup bozulabilen misaller, hiss-i müşterekle görülemese de, müşahade ehli bu kaydın dışındadır. Talihi orta derecede iyi olanların asılı misaller âlemine ulaşip kurtulmaları, dolayısıyla eşyanın bilgisini elde etmeleri mümkündür. Hoşbahtlar beyaz ve hoş misalleriyle haz bulurken, süfli bedbahtların siyah renkli misalleri ise azap vericidir. Kamil nefisler ise mertebeye daha yüksek olduklarından Nûru'l-envâr'a benzemeye çalışırlar. Bu makamdaki tecrid ehli, müşahadenin de ötesinde kendi zatıyla kaim olan bazı misalleri varlığa getirebilme kudretine sahiptir.³⁹ İsraki epistemolojiye göre bilgi, bilmek isteyen yönetici nurun (nefs) bilineni müşahade etmesi, daha doğrusu "görülecek şeyin göz karşısında bulunması" ve mücerret nurlar ile gözü arasındaki bütün perdelerin kalkması ('*ademu'l-hicâb*') şartına bağlıdır.⁴⁰ Ancak, her ne kadar "görsel idrak, nurlu bir duyu ve nurlanmış nesne arasında bir engelin bulunmaması" şartıyla gerçekleşse de, görmenin de dereceleri vardır. Görmenin koşulları (nuranilik ve engelin yokluğu), zatlarını apaçık idrak eden mücerret nurlarda daha tam olduğu için, onlar hem gören hem de görülendir.⁴¹

Şu hâlde bilgi, nefsin akli ve psikolojik yetilerini kullanarak ulaşacağı bir soyutlama ve üretim değil, esasen iki nurun birbirini müşahadesidir. Yönetici nur (nefs) mücerret ve zatıyla kaim olan yüce nurları doğrudan müşahade ederken, miktarlı cisimlerin bilgisine ise asılı misaller âlemindeki ışıklı suretlerin müşahadesiyle ulaşmaktadır. Özetle bilgi, aradaki berzah ve perdelerin kalkması sonucu iki nurun birbirini apaçık görmesi; diğer bir ifadeyle ulvi mücerret nurların süfli yönetici nurlara (nefs) ışması, yönetici nurların da mertebelerine göre bu ışımaları (ışrak) müşahade etmesidir. Müşahade beden kalesindeki nurlarla mücerret nur-

39 Sühreverdi, *Hikmetü'l-ışrâk*, 148, 149.

40 Sühreverdi, *Hikmetü'l-ışrâk*, 139, 140.

41 Sühreverdi, *Hikmetü'l-ışrâk*, 140.

lar arasında Meşşai bilgi teorisindeki benzer bir ittisal yahut ittihatı gerektirmez.⁴² Çünkü ittihat ve ittisal ancak cisimler için mümkündür.⁴³

Cisim tanımında çelişkiler bulunan, heyula-suret gibi belirsiz mahiyetlere dayanan ve sadece bahs yöntemini esas alan Meşşaiğin gerçek bilgiye ulaştırmayacağını iddia eden Sühreverdi, İbn Sinacı sistemin külli suretlerini reddettiği için bilginin imkânını sağlayacak farklı bir aracıya ihtiyaç duyar ki, o da yukarıda zikredilen asılı misallerdir. Sühreverdi, nasıl oluş-bozuluş âlemindeki hareketleri açıklamak üzere hükümler nurların sayılarını ve düzenini yüz binlere kadar çoğaltıyorsa, asılı misallerin sayı ve düzenini de unsuri âlemdeki -iyi ya da kötü- bütün olgu ve olayların bilgisini birebir yansıtabilecek şekilde çoğaltmaktadır. Tılsım efendileri (türler), unsurlar, bileşikler ve onlardan hasıl olan sonuçlarla birebir örtüşecek şekilde, ancak yine de bir misal olarak, yani haricî varlığı olmadığı için hiçbir değişime/harekete konu olmaksızın âlem-i misalde varlığını sürdürmektedir. Bu sayede, miktarların görünüşteki değişim ve hareketleri –tabiatlarınkine benzer özsel değişimlere uğramadıkları için– bilgiye engel teşkil etmez. İshraki bilgi teorisi açısından hareketin rolü de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Hareket, aşağıdan yukarıya cisimleri işraka hazır hâle getirirken, yukarıdan aşağıya doğru da mücerret nurların ışımasını sağlar. Kesintisiz devam eden bu diyalektik sayesinde, görmek/bilmek isteyen yönetici nurların (nefs), nurani suretleri müşahedesi mümkün hâle gelir. Tabiatlardan mahrum olan cisimlerin kendi kendilerine hareket etmesi düşünülemeyeceğinden, mücerret nurların ışımaları, miktarlardaki hareketlere dönüşürken, miktarlardaki hareketler de cismin asılı misaller âleminde kendisine uygun ışıklı suretiyle eşleşmesini sağlar. Miktarlarda özsel olarak değişebilen,

42 Mehdi Aminrazavi, Sühreverdi ve İbn Sina'nın bilgi teorilerini karşılaştırdığı bir makalesinde "görünüştaki farklılıklarına ve iki farklı düşünce okulu mensup olmalarına rağmen Sühreverdi'nin epistemolojisinin esasen İbn Sinacı olduğunu" ve biri İshraki, diğeri Meşşai perspektife sahip olsalar da "aynı epistemolojik çerçeveye" bağlı olduklarını vurgulamaktadır. Bkz. Mehdi Aminrazavi, "How Ibn Sinian is Suhrawardi's Theory of Knowledge?" *Philosophy East and West* 53/2 (2003): 203-14. İki filozofun metinlerinde bu iddiayı destekleyecek ifade ve argümanlar bulunmakla birlikte, daha çok metafizik ve mantık alanındaki örneklerden hareket eden Aminrazavi'nin Meşşai ve İshraki düşüncenin kozmolojisi, cisim/madde teorisi ve hareket anlayışından kaynaklanan, doğrudan ya da dolaylı olarak bilgi teorilerine yansıyan farklılık unsurlarını yeterince dikkate almadığı görülmektedir.

43 Sühreverdi, *Hikmetü'l-İşrâk*, 148.

oluş-bozuluşa konu olan heyula-suret türünden cevherler bulunmadığı için bilginin imkânına tehdit oluşturacak bir risk de doğmaz. Çünkü müşahede yoluyla ulaşılabilecek bütün bilgiler esasen asılı misaller âleminde mevcuttur.

Unsurî âlemdeki her şeyin sureti, burada tam olarak bulunduğu şekliyle, bütün heyetleriyle birlikte, felekte mevcuttur. Bütün insanlar, şimdiki ve gelecekteki hâlleri, hareketleri ve sükunlarıyla birlikte oraya nakşolunmuştur... Bil ki, ezeli ve ebedi olarak bütün varlıkların nakışları (*nukûşu'l-kâinat*) yüce berzahlarda suretler hâlinde kayıtlıdır ve bu suretler zorunlu olarak tekrarlanır.⁴⁴

Beden kalesinin (nefs) asılları itibarıyla nurani olan yöneticileri, mücerret nurların bilgisini doğrudan doğruya, oluş-bozuluşa konu olan cisimlerin bilgisini de misal âlemi aracılığı ile bilip idrak etmektedir.

Sonuç

Şimdiye kadar elde edilen verilerden hareketle kendine mahsus özelliklere sahip bir İsraki hareket teorisinin mevcut olup olmadığı sorusunu tekrarlayabiliriz. Miktar temelinde yeni baştan kurulan cisimlerin değişim ve hareketlerini bütünüyle mücerret nurların hareket ve düzenine bağlayan İsraki hareket yorumunun farklılık ya da özgünlük standartlarını karşılayamadığını iddia etmek mümkün olmadığı gibi, tek başına *Hikmetü'l-işrâk*'taki açıklama ve argümanlardan hareketle dört başı mamur bir hareket teorisinin varlığından da söz edilemez. *Hikmetü'l-işrâk*'ın özellikle üçüncü makalesindeki pasajlar ve ifadeler, kendine mahsus bir İsraki hareket teorisinin var olduğu tezini desteklerken, *Kitâbü't-telvîhat*, *el-Lemahât*, *el-Meşâri'* ve *l-Mutârahât* ve *Pertevnâme* gibi önceki metinlerde eklettik bir tarzda Meşşai yöntem ve kavramlara başvurulması, karşı tezleri güçlendirmektedir. Nûru'l-envâr'ı Meşşailiğin zorunlu varlığına karşılık gelecek şekilde hareketin asli kaynağı kılan ve gök cisimlerinin hareketlerini Nûru'l-envâr'ın *fülleri* bağlamında ele alan İsraki sistem, *Hikmetü'l-işrâk*'ın üçüncü bölümünde, özellikle sudûr teorisi analizlerinde farkını hissettirmektedir.⁴⁵

44 Sühreverdi, *Hikmetü'l-işrâk*, 152-55.

45 Sühreverdi, *Hikmetü'l-işrâk*, 115.

Modern hareket teorisinin gelişim süreçleriyle mukayese edildiğinde İşraki hareket teorisinin özellikle kaynağı açısından bütün hareketleri tek bir etkin ilkeyle (nur/sıcaklık) irtibatlandırması dikkate değer bir açılamdır. Ancak, sıcaklığın en nihayet mücerret nurlara mı, yoksa unsurlara mı ilişkin bir prensip olduğu, her iki hâlde de Meşşai hareket yorumunun düalist karakterini ne kadar aşabildiği açıklık kazanmamıştır. *Retrograde hareketi* başta olmak üzere, semavî hareketler için başarıyla uygulanan İşraki hareket ilkeleri, oluş ve bozuluşa tabi olan unsurlar alanına aynı başarı ve tutarlılık derecesiyle teşmil edilememiş; unsurların hareketi her ne kadar modern fizikteki enerji kavramını hatırlatacak şekilde sıcaklık kavramına dayandırılabilirse bile, unsurların nasıl olup da farklı cisimleri/terkipleri meydana getirecek şekilde birbirine dönüşebildiği sorusu (*istihâle*) tatmin edici bir şekilde cevaplanamamıştır. Sühreverdî'nin, nur metafiziği ile uyumlu olarak, hareketi sıcaklığa indirgemesi, niteliksel ayrımlara dayalı Aristotelesçi paradigmanın aşılması açısından atılmış kritik bir adımdır. Ancak, tutarlılık açısından Sühreverdî'nin ya sıcaklığa indirgediği hareket ilkesiyle uyumlu alternatif bir unsurlar teorisi geliştirmesi ya da Meşşai literatürü tamamen devre dışı bırakacak yepyeni bir model önermesi gerekirdi ki –heyula örneğinde görüldüğü üzere– vakıa böyle değildir.

Sühreverdî, mücerret nurlarla unsuri cisimleri (berzah) sıcaklık kavramı üzerinden buluşturmakta gösterdiği performansı, kapsamlı bir hareket teorisine dönüştüremese bile, tabiatlar ve içsel ilkelere arındırılan cismin doğal hareketinin Meşşailikten farklı modeller yoluyla açıklanabileceğini göstermesi açısından öncü bir rol üstlenmiştir. Sühreverdî'nin ana hatlarıyla oluşturmaya çalıştığı hareket teorisinin bıraktığı boşlukları *Hikmetü'l-işrâk* şarihlerinin⁴⁶ Meşşai eğilimlerle doldurma çabası ise onun İbn Sinacılığın olağan bir versiyonu sayılması için yeterli bir argüman değildir.

46 Bkz. Kutbuddin Şirazi, *Şerhu Hikmeti'l İşrâk-ı Sühreverdî (Sharh-i Hikmat al-Ishraq of Suhrawardi, Commentary on Illuminating Wisdom)*, haz. A. Nourani and M. Mohagheg (Tahran: 2001); Şemseddin Muhammed Şehrezuri, *Şerhu Hikmeti'l-İşrak (Commentary On The Philosophy of Illumination)*, haz. Hossein Ziai (Tahran: Institute for Cultural Studies Research, 1993).

Kaynakça

Aminrazavi, Mehdi. "How Ibn Sinian is Suhrawardi's Theory of Knowledge?" *Philosophy East and West* 53/2 (2003): 203-14.

Aristoteles. *Fizik*. Çev. Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Arslan, İshak. "Evrenin Sınırlarını Zorlamak: Hikmetü'l-işrâk ve Şerhlerinde Meşşâî Kozmoloji Eleştirisi." *Nazariyat: İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Dergisi* 1 (Ekim 2014): 164.

—. "Fiziksel Evrenin Bütünleştirilmesi İçin Erken Bir Teşebbüs: Sühreverdî'nin Miktar Kavramı." *Sühreverdî ve İşrâk Felsefesi*, ed. M. Nesim Doru vd., 193. Ankara: Otto Yayınları, 2014.

Bekiryazıcı, Eyüp. "Burhân'dan Keşf'e Yöneliş Ya Da Sühreverdî'de Bilginin Kaynağı Problemi." *Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Akademi Dergisi* 38 (2009): 103-13.

Kaya, Mahmut. "İşrâkıyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* 23: 435-38.

Kutluer, İlhan. "Sühreverdî Maktûl." *DİA* 38: 36-40

İbn Sina. *En-Necât: Felsefenin Temel Konuları*. Çev. Kübra Şenel. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013.

—. *Fizik I*. Çev. M. Macit, F. Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.

—. *İşaretler ve Tenbihler*. Çev. A. Durusoy, M. Macit, E. Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.

Macit, Muhittin. *İbn Sînâ'da Doğa Felsefesi ve Meşşâî Gelenekteki Yeri*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.

Collingwood, Robin G. *The Idea of Nature*. London, Oxford and New York: Oxford University Press, 1960.

Marcotte, Roxanne. "Suhrawardi." *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/entries/suhrawardi/>

Suhrawardî. *The Philosophy of Illumination*. Ed. ve çev. John Walbridge ve Hossein Ziai. Utah: Brigham Young University Press, 1999.

Sühreverdî. *Hikmetü'l-işrâk*. Çev. Tahir Uluç. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.

Sühreverdî. *Nur Heykelleri*. Çev. Saffet Yetkin. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1963.

Suhrawardi. *The Book of Radiance*. Ed. ve çev. Hossein Ziai. Costa Mesa: Mazda Publishers, 1998.

Uluç, Tahir. *Sühreverdî'nin İbn Sînâ Eleştirisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.

Yenen, Halide. "Sühreverdî Epistemolojisinde Huzûrî Bilgi." *Sühreverdî ve İshrâk Felsefesi*. Ed. M. Nesim Doru vd., 184. Ankara: Otto Yayınları, 2014.

Ziai, Hossein. "Al-Suhrawardi." *Encyclopaedia of Islam*. New ed., 9: 782-84

—. *Knowledge and Illumination: A Study of Suhrawardi's Hikmat al-Ishraq*. Atlanta: Scholars Press, 1990.

Radiations of Light, Alterations of Heat: The Ishraqi Concept of Motion

Abstract

Through its light (*nur*)-based ontology, magnitude (*miqdar*)-based theory of matter, and mystical intuition (*dhawq*)-based methodology, Illuminationist (*Ishraqi*) philosophy had emerged as a self-contained philosophical system by the twelfth century. This article examines the Ishraqi formulation of the problem of motion –a coherent solution which is expected from any complete philosophical system– as laid out in Shihab al-Din Yahya al-Suhrawardi's (1154-1191) Illuminationist masterpiece, *Hikmat al-Ishraq*. The way the Ishraqi system interprets motion, as purifying the physical body of all qualitative, substantive features and reducing it to a collection of nonessential attributes, is analyzed in comparison with the Peripatetic theory of motion. This article discusses the Ishraqi account of the problem of motion –with respect to its definition of motion, its account of its source, and the particular solutions it offers– and the degree to which it offers a coherent model. According to the Ishraqi system, the circular motion of abstract lights is associated directly with the emanation (*ishraq*) of the Light of Lights, and the motion of physical bodies in the process of becoming and decay is explained as the synchronic reflection of immaterial lights (*anwar mujarrada*) on the realm of magnitudes (*maqadir*/bodies). The problem of the connection between light and magnitude is solved through the concept of heat (*harara*). This article argues that the Ishraqi theory of motion contains novel elements that touch on many problems, ranging from human psychology to the theory of knowledge, and thus that it cannot be considered as merely the continuation of the Avicennian tradition.

Keywords: Ishraqi Theory of Motion, Peripatetic Theory of Motion, Light (*Nur*), Light of Lights (*Nur al-Anwar*), Magnitudes (*Maqadir*), Heat, Contemplation (*Mushahada*).